Алла Сіленко

Інфокомунікаційні технології та розвиток громадянського суспільства

Алла Сіленко,
доктор політичних наук, проректор
Одеської національної академії зв'язку
ім. О. Попова

Однією з істотних умов формування громадянського суспільства, його політичного й інституційного структурування є інформаційне забезпечення цього процесу. Технологічні досягнення створили принципово нову ситуацію в політичному спілкуванні. При всій продуктивності пошуку потенційних паростків громадянського суспільства в історичному минулому будь-якої країни, не можна не побачити, що найпотужнішим стимулом для його розвитку сьогодні стає імітаційний ефект, індукований розвитком комунікацій. В епоху, коли маклюенівська фраза про „всесвітнє телевізійне село" у всіх на вустах, як ніколи швидко поширюються не тільки ідеї, але й образи, стилі життя, моделі поведінки, системи доцільності, споживчі стандарти тощо. З ними на новий ґрунт потрапляє і насіння цінностей громадянського суспільства.

Плюралістичне громадянське суспільство як фактор демократії

Аналіз політичної теорії, теорії демократії засвідчує утвердження позитивної взаємозалежності між стійкістю, цілісністю демократичного процесу, з одного боку, і здатністю людей формувати громадські асоціації, що гуртують їх навколо спільних цілей та активно залучають до вирішення суспільно-політичних проблем, – з іншого. Як зауважує Р. Даль, демократія вимагає свободи вираження, необхідної для ефективної участі в політичному житті. Щоб прислухатися до думки інших, зрозуміти її, потрібно, перш за все, цю думку почути. „Для того, аби стати компетентними в питаннях суспільного устрою, громадяни повинні мати можливість виражати свої погляди, вчитися одне у одного, брати участь у дискусіях, знати висновки експертів, міркування претендентів на політичні посади, а також думки людей, чиїм оцінкам вони довіряють, одержувати інформацію й з інших джерел" [1]. Якщо ж уся інформація

громадянське суспільство

контролюється урядом, то як тоді громадяни зможуть одержувати відомості, необхідні для розуміння тих чи інших питань? Відтак неодмінною умовою формування громадянського суспільства, його розвитку та функціонування є альтернативні джерела інформації, джерела, непідконтрольні урядові та які не служать інтересам якоїсь однієї групи [2].

Кожна демократична країна відчуває потребу в невеликих, розмаїтих політичних утвореннях. Так, навіть у малих за кількістю населення демократичних країнах діє муніципальне самоврядування. У більших країнах формуються системи управління округів, графств, штатів, провінцій, областей тощо. Отже, демократичні країни потребують цілого „асортименту" незалежних асоціацій та організацій, тобто плюралістичного громадянського суспільства. Деякі політологи цілком слушно говорять, що суспільні асоціації, громади є тим моральним орієнтиром, який скеровує людей від індивідуального самовизначення (здатності усвідомити власний інтерес) до колективного самоврядування (здатності брати на себе відповідальність за реалізацію загального блага).

ЗМІ і зменшення обсягу „соціального капіталу"

У західній суспільно-політичній думці вже давно дебатується проблема занепаду „духу громади" і практики сучасної демократії, що виражається в неспроможності добровільних асоціацій формувати й підтримувати колективну ідентичність людей, які населяють єдиний фізичний простір. На думку багатьох дослідників, найочевиднішою ознакою руйнування громадського життя є розпад родини, що, починаючи з кінця 1960-х років, супроводжується постійним зростанням кількості розлучень і неповних сімей. Не забарились і економічні наслідки цього явища: чисельність малозабезпечених громадян різко зросла. Аналізуючи причини занепаду американської родини, Ф. Фукуяма зазначає, що міцні сімейні зв'язки можуть бути причиною ослаблення зв'язків неспоріднених, гальмувати утворення об'єднань, не заснованих на спорідненні. Однак сьогодні американська родина слабшає не через зміцнення інших форм об'єднання. Йдеться про ослаблення усіх цих форм. Відтак значення родини зростає скоріш у міру ослаблення інших форм спільності [3].

У цій ситуації теоретична думка все частіше звертається до категорії „соціального капіталу". Ще на межі 1970-х – 1980-х років ідея „соціального капіталу" як доповнення, необхідного для оптимального функціонування фізичного і людського капіталу, висувалася багатьма авторами. Концептуальний же розвиток вона одержала завдяки працям Дж. Коулмена. У фундаментальному творі „Підстави соціальної теорії" (1990 р.) вчений відзначив, що „соціальний капітал" – це потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, який цілераціонально формується в міжособистісному просторі [4]. На думку Ф. Фукуями, поняття „соціальний

капітал" допомагає усвідомити тісний зв'язок між капіталізмом і демократією. В умовах здорової капіталістичної економіки в суспільстві існує достатній соціальний капітал, завдяки якому підвищуються можливості саморегулювання і самоорганізації підприємств, корпорацій, систем комерційних фірм та інших об'єднань. Саме „здатність до самоорганізації необхідна для забезпечення ефективності демократичних політичних інститутів" [5].

Одним із найпослідовніших прихильників теорії „соціального капіталу" є Р. Патнем. „За аналогією з фізичним і людським капіталом, втіленим у знаряддях праці і навчанні, що підвищують індивідуальну продуктивність, – вважає він, – „соціальний капітал" міститься в таких елементах громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми і довіра (networks, norms and trust), що створює умови для координації і кооперації заради взаємної вигоди" [6]. На відміну від капіталу фінансового, „соціальний капітал" у міру його витрачання тільки зростає, оскільки чим інтенсивнішою стає практика кооперації і взаємовиручки, тим міцнішими й ефективнішими стають мережі солідарності, збільшується маса взаємної довіри. „Там, де немає норми і мереж громадянської активності, майбутнє колективної дії туманне. Доля Півдня (Італії) – це сьогодні наочний приклад для „третього світу" і для колишніх комуністичних країн Євразії у їхніх пошуках шляхів еволюції форм самоврядування. Соціальна рівновага, заснована на принципі „завжди ухиляйся, ніколи не бери на себе спільної ноші", ось, можливо, те, що чекає більшість країн, де соціального капіталу недостатньо чи зовсім його не існує. З погляду політичної стабільності, ефективності урядів і навіть самого економічного прогресу соціальний капітал може виявитися фактором важливішим, ніж економічні та людські ресурси. У багатьох колишніх комуністичних країнах громадянські традиції були слабкі ще до приходу комунізму, а тоталітарні режими підірвали і той бідний запас соціального капіталу, що був. Без норм взаємодопомоги, без мереж асоціативності і громадянської відповідальності – аморальна сімейність, клієнтизм, беззаконня, неефективна влада й економічний застій виявляться результатом ймовірнішим, ніж справжня демократизація і розвиток економіки" [7].

Обсяг „соціального капіталу", як правило, визначається за двома показниками: індексом довіри і членством у громадських об'єднаннях. Зробити це досить просто, зважаючи на досвід США, де ці показники фіксуються (за опитуваннями і статистикою) вже майже півстоліття. І саме в процесі їх виміру Р. Патнем виявив тенденцію до скорочення „соціального капіталу" в країні протягом останньої чверті століття: кількість членів різних добровільних асоціацій (від батьківських комітетів до клубів гри в боулінг) скоротилося в межах 25 – 50 %; час неформального спілкування (informal socializing and visiting) з 1965 року зменшився на чверть, а на діяльність у громадських організаціях – майже наполовину. Індекс довіри

громадянське суспільство

(відсоток позитивних відповідей на запитання: „Чи можна довіряти людям?) з 1973 року знизився приблизно на третину [8].

У книзі „Боулінг сам із собою: крах і відродження американської спільноти", що вийшла у світ зовсім недавно, Р. Патнем також стверджує, що громадянське суспільство в Америці швидко руйнується, американці все більше роз'єднуються, відчужуються від родини, сусідів, суспільства і самої республіки. Схильність американців „постійно створювати товариства", на яку звернув увагу ще А. Токвіль, зникає. Свої висновки американський вчений робить на підставі аналізу численних показників, серед яких і дані про кількість спільних пікніків у вікенди, і участь батьків у шкільних ранках. Зокрема, дані Р. Патнема засвідчують, що американці за останні 30 років все з меншим бажанням беруть участь у будь-яких колективних акціях разом із сусідами, друзями, колегами.

До речі, хоча рівень релігійності в Америці набагато вищий, ніж в інших промислово розвинених країнах, кількість людей, що відвідує церкву, зменшилася приблизно на одну шосту. Частка членів профспілок знизилася з 32,5 % до 15,8 % від загальної кількості працюючих. Кількість членів шкільних батьківських комітетів за період з 1964 року зменшилася з 12 мільйонів до 7 мільйонів. За останні 12 років такі братства, клуби й ордени, як „Леви", орден Лосів, масонські організації, клуб молодих підприємців „Джейсиз", втратили до половини своїх членів. Аналогічні скорочення спостерігаються й в інших асоціаціях [9]. Відтак змінюється традиційний американський спосіб життя.

Досліджуючи величезний масив даних та їх можливих взаємовпливів, Р. Патнем зробив висновок, що фактором, який розширює „озонову діру" над „соціальним капіталом" США є... телебачення. Вчений припускає, що на „збільшення тривалості перебування перед телевізором у тих масштабах, які відзначаються в Сполучених Штатах протягом останніх чотирьох десятиліть, лягає, можливо, пряма відповідальність за зменшення „соціального капіталу" у межах від однієї чверті до половини, навіть якщо не брати до уваги, наприклад, непрямі наслідки у вигляді зменшення читання газет і скорочення часу дозвілля в цілому" [11].

Слід зазначити, що не тільки Р. Патнем критикує телебачення. TV нерідко звинувачують у розхитуванні підвалин суспільства, в непрямій участі в зниженні освітніх стандартів та насаджуванні неграмотності. У. Шеннон зауважує: „Прихована небезпека, пов'язана з телебаченням, полягає в тім, що воно робить аудиторію пасивною, привчає її одержувати миттєву винагороду" [12].

Тим часом, в Америці поширюються найрізноманітніші об'єднання за інтересами у всіх сферах громадського життя: лобістські організації, професійні асоціації, галузеві спілки підприємців тощо, покликані захищати економічні інтереси певних груп на політичній арені. Хоч багато таких організацій досить численні, проте спілкування їх членів зводиться

до мінімуму. Обов'язки обмежуються сплатою внесків, а права – одержанням інформаційних бюлетенів. Ф. Фукуяма пише, що хоч американці завжди мають можливість створити організації на основі договорів, законів тощо, об'єднання на грунті спільних цінностей, члени яких готові підпорядкувати приватні інтереси громадським, зустрічаються все рідше [13].

Природно, що висновки Р. Патнема – не істина в останній інстанції. Зокрема, вони не завжди підтверджуються практикою інших країн. Проте відкрита вченим тенденція, без сумніву, нагадує знайомі кожному з нас реалії. Так, наймогутніше із засобів масової комунікації – телебачення, покликане, здавалося б, зміцнювати і збагачувати тканину громадянського суспільства, стає фактором підриву комунікації (тобто спілкування, людських контактів).

Ця обставина має стати застереженням і для України. Громадянське суспільство у нас тільки зароджується, а результати соціологічних опитувань уже фіксують стійку позицію „мильних" серіалів у верхній частині стовпчика відповідей на запитання про найважливішу подію останнього тижня. За оцінками багатьох дослідників, засоби масової інформації не повною мірою відповідають очікуванням, ціннісним орієнтаціям, загальному рівню культури дорослого населення України. Зокрема, вражає низький професійний рівень авторів багатьох теле- і радіопрограм. Дається взнаки й заангажованість журналістів, внаслідок чого не існує плюралізму у висвітленні соціально-політичного життя.

Потенціал Інтернету

Хоча феномен Інтернету поки що мало вивчений українською політичною наукою, вже зараз можна сказати, що він може сторювати принципово нові соціальні й політичні явища. Як пише І. Жиляєв, „нова мережна стратегій інформаційного суспільства грунтується на розгалужених горизонтальних зв'язках особистостей та їхніх об'єднань, здатних до самоорганізації під впливом слабких сигналів, таких як інформація про нові технології, ринкові сегменти, цінові стратегії, моду і т. д. В нових умовах суспільство самоорганізується без команди згори" [14].

На думку деяких дослідників, Інтернет-технології – ефективний інструмент здійснення традиційних функцій громадянської освіти та пожвавлення комунальної самоорганізації й активності. Так, деякі автори пишуть, що Інтернет сприяє розширенню й поліпшенню соціальних взаємозв'язків у сучасному світі, відкриваючи значно ширші, ніж раніше, горизонти для об'єднання людей у групи на основі спільних інтересів [15]. Можливості Інтернету дозволяють впливати на зміни структури і форми суспільної самоорганізації, замінювати застарілі громади новими, віртуальними, що долають традиційні обмеження в часі, просторі, мові

громадянське суспільство

тощо.

Проте не всі дослідники в захваті від Інтернету. Наголошується, що користування ним стає іноді формою „асоціальної розваги", котра конкурує з традиційними соціальними контактами як формою проведення часу. Дехто вважає, що Інтернет породжує соціальну ізольованість людей, які, залишаючись наодинці з комп'ютером чи спілкуючись за допомогою цього „соціально збідненого засобу зв'язку" з анонімами, вилучаються зі сфери реальних соціальних відносин [16].

Та, попри все, не підлягає сумніву, що, забезпечуючи користувачам широкий і надзвичайно швидкий доступ до різних джерел інформації, Інтернет змінює повсякденне життя мільйонів людей, скорочує просторові і часові обмеження людської активності. І в цьому розумінні він, без перебільшення, здійснює „соціальну революцію".

Чи можна спробувати перебороти кризу, яку переживає громадянське суспільство, за допомогою Інтернету? Чи здатний Інтернет стати фактором соціальної і політичної модернізації? Чи пощастить технологічній революції в короткі терміни трансформувати політичні інститути? Чи зможе Інтернет стати джерелом нових моделей взаємодії суспільства і держави?

З точки зору прихильників комунітарної теорії, фізична дистанція більш не обмежує можливостей формування і функціонування людських спільнот. Такий знавець Інтернет-технологій, як Х. Рейнгольд, формулює цю думку так: „Громада" виникає, коли люди спілкуються одне з одним за допомогою Мережі досить довго, щоб розвинути стійкі взаємини. При цьому Мережа звільняє цей процес громадського устрою від географічних обмежень. Саме це вивільнення громади з пут географічних кордонів дозволяє розширити межі локальних громад до національного й інтернаціонального масштабу [17].

Дослідники розрізняють інструментальну роль Інтернет-технологій, що відкривають нові можливості для відродження існуючих, реальних громад і формування „віртуальної громади", яка не має аналога в реальному світі, а зароджується і розвивається тільки в межах кіберпростору. Є безліч прикладів, як Інтернет зумів активізувати міські, місцеві громади, підвищити інтерес людей до громадського життя. У Клівленді (США) ще 1986 року утворилася громадська мережа, яка стала взірцем при створенні мережі в Санта-Моніці (Каліфорнія), Сіетлі, Філадельфії та в інших містах. Цей досвід нині використовується в країнах Європи та Азії.

Сенс таких комунальних ініціатив у тім, що без них неможлива активна й осмислена участь громадян у суспільному житті. Комунальна ініціатива вирішує проблему тимчасових обмежень завдяки асинхронній природі мережевих комунікацій: користувачі можуть у зручний для себе час поставити запитання й одержати відповідь від депутатів та працівників

місцевих органів влади.

Яскравим прикладом громадської ініціативи з використанням Інтернету може бути американська мережа Civic Practices Network (CPN). Вона поєднує зусилля ініціативних громадян і активістів низових організацій, які переймаються певними проблемами (профілактика злочинності, наркоманія, створення робочих місць, подолання безробіття тощо). Прихильники такого використання Інтернет-технологій вважають їх ефективним інструментом для виконання традиційних функцій громадянського суспільства.

Завдяки Інтернету житель будь-якого віддаленого села чи провінційного містечка одержує можливість почуватися громадянином світу. Як відзначає В. Кувалдін, революційні зміни у сфері інформаційних технологій сприяють глибокій трансформації всієї системи соціальних зв'язків індивіда, розкріпаченню особистості, її звільненню від „твердої прив'язки до певного середовища" та відкриттю безпрецедентних можливостей вибору життєвих стратегій [19].

Безумовно, можна погодитися з дослідниками, які вважають, що завдяки рефлексії інформаційно-комунікативна діяльність є універсальним інструментом самоорганізації взаємодії індивідів. Передача суб'єктові будь-якої інформації може стати актом управління, бо дуже часто прямо вимагає від нього певних дій. При цьому поведінка суб'єкта здається незалежною – він чинить ті чи інші дії ніби з власної волі, залишається формально вільним у вчинках, не втрачає цілком зв'язків з реальністю. Однак у нього виникають труднощі з відмежуванням власних інтересів і цілей від отриманої інформації, що робить його поведінку до певної міри керованою. Адже зовнішня інформація домінує над його інтересами і цілями, змушує неусвідомлено діяти проти власної волі. У цьому випадку механізм психологічного впливу заснований на неможливості повторного огляду чи одержання додаткової інформації. Віртуальна інформація, що скеровує дії суб'єкта, виступає як програма його діяльності, котра за визначенням є самостійною.

Не можна не враховувати й значення інформаційних технологій та Інтернету в розвитку культури: світові її досягнення максимально наближаються до широких мас. Багато найбільших музеїв світу мають сайти в глобальній комп'ютерній мережі; драматичні спектаклі, симфонічні та естрадні концерти передаються по Інтернету і стають доступними глядачеві в режимі реального часу в будь-якій точці планети. В розвинених країнах музеї та бібліотечні установи майже цілком комп'ютеризовані.

„Віртуальний вимір" у практиці самоорганізації громадянського суспільства

Перваги Інтернету, особливо пов'язані з його використанням у

громадянське суспільство

політичному процесі, усвідомили такі важливі сегменти громадянського суспільства, як ЗМІ та громадські організації і рухи. Від розсилання передплатних аркушів ЗМІ досить оперативно перейшли до багатофункціональних інформаційних ресурсів. В Інтернеті з'явилися он-лайнові стрічки новин, що створили конкуренцію оф-лайновим агенціям новин, та версії провідних друкованих видань. Як відзначають фахівці, кількість ЗМІ в Інтернеті величезна, однак прогнозується, що найближчим часом поменшає кількість політичних замовлень (відомо, що Інтернет „завдяки" деяким скандальним сайтам заслужив репутацію „вбивці авторитетів", „смітника" тощо. Очікується й переорієнтація з висвітлення політичних проблем на культурні та освітні проекти.

Можна припустити, що Інтернет був би корисним ресурсом для некомерційних організацій (НКО), яких в Україні кілька тисяч. Однак, як засвідчує практика, вони „Велику павутину" належно не використовують. Це дає підстави вважати, що структури громадянського суспільства в Україні дуже слабкі. Некомерційні організації хоч і мають свої сайти, але вони здебільш нагадують „візитні картки". Не було проведено жодної масштабної громадської акції, у якій би Інтернет використовували як робочий інструмент.

Досвід свідчить, що такий важливий сегмент громадянського суспільства, як політичні партії, теж вкрай неефективно використовує можливості Інтернету. Тим часом Інтернет може значно підвищити роль первинних організацій, які за допомогою електронних електоральних процедур могли б брати участь у формуванні внутрішньої і зовнішньої політики партії. Використовуючи можливості Інтернету, політичні партії можуть рекрутувати до своїх рядів користувачів Мережі, активних у політичному сенсі.

Яскраві приклади інтернет-активності політичних партій можна бачити у Західній Європі та США. Так, у США в політичному житті Інтернет почали застосовувати з кінця 1990-х років, зокрема під час президентської кампанії 1996 року. Web-сайти кандидатів являли собою електронні публікації, з яких можна було одержати біографічну інформацію і довідатися про погляди кандидата. Відомо, що тексти своїх виступів перед виборцями публікували тільки 20 % кандидатів, а регулярно оновлювані новини передвиборчої кампанії можна було прочитати на 49 % сайтів [20].

Під час президентської кампанії 2000 року Інтернет став одним з головних ресурсів виборчого процесу. Вперше в історії група військовослужбовців голосувала через Інтернет. Апогеєм передвиборчої боротьби став взаємний злам сайтів конкурентами. Після виборів найбільші компанії США, що розробляють програмне забезпечення, одержали замовлення на підготовку загальнонаціональної системи голосування до виборів 2004 року.

Алла Сіленко

Дослідники справедливо зауважують, що Інтернет дає можливість осмисленої політичної ідентифікації для суспільно-політичних рухів і ініціатив, які не мають стійких зв'язків в істеблішменті, інституційованих структурах та усталених соціальних стратах. Завдяки Інтернетові у них з'являється реальний шанс мобілізації географічно, соціально і професійно роз'єднаних однодумців. Інтернет дозволяє кардинально мінімізувати організаційні та інформаційні витрати, надає унікальні можливості для фандрайзингу, прямого маркетингу суспільно-політичних ідей та підтримки вільного неопосередкованого дискурсу.

Отже, сучасні мережові комунікації відкривають новий, „віртуальний вимір" у практиці організаційного, партійного будівництва, самоорганізації громадянського суспільства.

Наслідки впливу Інтернету на суспільство

Було б помилкою вважати Інтернет та інші інфокомунікаційні технології панацеєю від кризи громадянського суспільства. Як пише С. Назаренко, „без постійного інформаційного контакту взагалі неможливі повноцінний розвиток людини й нормальне функціонування соціальних груп і всього суспільства в цілому. Однак поза увагою залишався той факт, що інформаційно-комунікативні процеси можуть приховувати в собі і небезпеку для розвитку особистості й суспільства" [21]. Як і будь-який технологічний засіб, Інтернет може використовуватися як на благо, так і на шкоду людству. Його інформаційний потенціал може застосовуватися не тільки для поширення шляхетних ідей, але й для пропаганди суспільно небезпечних поглядів. Так, в США чимало організацій з оборони громадянських прав і свобод споживачів стурбовані поширенням несанкціонованого використання персональних даних. Широкі, майже необмежені можливості комп'ютерних технологій дають можливості, не докладаючи великих зусиль, створювати „інформаційний портрет" індивіда, що дозволяє державним і приватним інститутам використовувати таку інформацію у своїх інтересах. Коли це стає відомим людині, то викликає в неї почуття невпевненості, ніби вона перебуває під скляним ковпаком. Як пишуть С. Каннінгем і А. Портер, „бази даних, складені на людей, можуть призвести до втрати людиною індивідуального, приватного життя й особистої свободи, створюють можливість дискримінації в небачених раніше масштабах" [22]. Дослідники відзначають, що вплив інформаційних потоків на світосприймання людини, її самоідентифікацію робить контроль над нею могутньою і небезпечною зброєю. Крайній ступінь такого контролю – монополізація інформаційних каналів – дає монополістові необмежену владу над суспільством.

Тепер політика входить у дім не тільки, коли людина цього хоче, але й нерідко тоді, коли вона могла б про неї забути. Крім того, процес політичної

громадянське суспільство

орієнтації втрачає колективний характер. Істотну частину інформації людина одержує тепер в домашній обстановці, у майже інтимному спілкуванні з чиєюсь „головою, що говорить", або у віртуальному просторі. У свою чергу, політик, що сидить перед камерою чи передає інформацію в Інтернет, не бачить аудиторії, не відчуває її реакції, хоча спілкується з величезною кількістю людей.

Фахівці, вивчаючи проблеми сучасних політичних відносин, дійшли висновку, що користувачі Інтернету становлять модернізовану групу, „яка за своїми соціокультурними характеристиками значно ближча до представників інших культур у глобальному інформаційному просторі, ніж до українського населення, не охопленого Інтернетом" [23].

Останнім часом з'явилися дослідження, що дають можливість глибше оцінити наслідки впливу Інтернету на суспільство. Так, результати репрезентативного „Дослідження цифрового громадянина" показали, що, всупереч поширеному стереотипу, так звана цифрова культура не викликає деградації колишніх міжособистісних зв'язків. „Стереотип, відповідно до якого Інтернет став якимось притулком для обмежених, соціально ізольованих істот, що не розуміють важливі події, які відбуваються за межами їх вузького світу, – писав, узагальнюючи результати дослідження 1997 року, експерт з проблем соціального впливу Інтернету Дж. Кац, – може бути тепер спростовано як міф". „Громадяни „цифрового світу", – констатував він, – не відчужені ні від інших людей, ні від громадських інститутів. Для них не характерне неуцтво стосовно того, як функціонує наша система, чи байдужість до соціальних і політичних питань, з якими зіштовхується суспільство. Навпаки, онлайновий світ охоплює багатьох з найбільш інформованих і політично активних громадян, яких ми мали будь-коли чи хотіли б мати" [24].

В сучасних умовах процес десакралізації влади і її носіїв, нерозривно пов'язаний зі становленням демократичних інститутів, доповнюється чи змінюється процесом віртуалізації. Завдяки досягненням науково-технічного прогресу, громадяни не тільки не можуть впевнено сказати, здоровий чи ні, наприклад, президент, але й чи жива у даний момент людина, яка промовляє з екрана телевізора. В таких умовах у принципі вже немає місця політичним партіям у тому вигляді, в якому вони сформувалися в Західній Європі на початку XX століття. Понад те, інфокомунікаційні технології сприяли виникненню віртуальної держави і громадянського суспільства, створюваних у Мережі користувачами Інтернету. Так, у Західній Європі й США в Інтернеті вже існують держави, партії, армії та конфесії. Але, як відзначають критики, у „псевдогромадах", сформованих у віртуальному просторі, не існує соціальної солідарності, що й стримує процес утворення громадського уряду [25].

Можна припустити, що комунітарні перспективи „віртуальної громади" обмежують такі фактори, як:

35/17 анонімність, будучи найважливішим атрибутом Інтернет-комунікацій, за своєю природою не сприяє формуванню таких громадських якостей, як взаємодовіра, взаємоповага, взаємовідповідальність;

35/17 соціальний тиск – фактор, що відіграє важливу роль у розвитку соціальної солідарності та відповідальності членів реальної громади;

35/17 нестабільність взаємозв'язків, висока плинність персонального складу віртуальних громад на противагу реальним громадам, плинність складу яких має природні географічні та інституційні обмеження.

Проте, незважаючи на те, що інфокомунікаційні технології створюють певні перешкоди у формуванні й розвитку традиційного громадянського суспільства, сильні організації, що склалися в західних країнах, продовжують існувати, демонструючи часом разючу гнучкість та здатність до адаптації (часом навіть на шкоду своїм традиціям). Описуючи ситуацію в Європі в цілому, К. Бейме пише: „Мобілізація виборців стала рідкістю. Коли це трапляється, то відбувається здебільш через засоби масової інформації, а не через мітинги, які практикуються не через їх ефективність, а щоби зробити приємне членам партії" [26]. Можна сказати, що телебачення і, до певної міри, Інтернет роблять непотрібними звичні форми масової мобілізації, в яких деякі партії, зокрема комуністична, традиційно сильні. Інфокомунікаційні технології ніби скасовують організацію, створену для такої мети, залишаючи поза справами партійних активістів, оскільки виконують функції партії набагато ефективніше.

Звичайно, розвиток інфокомунікаційних технологій не єдина причина занепаду партій і партійних систем Заходу. Причини слід шукати в значно ширшому контексті. Партії з деяких пір посідають одне з останніх місць за рівнем довіри виборців. Скорочується не тільки членство в них, але й кількість голосуючих на виборах. У Швейцарії, наприклад, партіям довіряє тільки 12 % громадян – набагато менше, ніж армії, церкві, судам та кантональним урядам. У США дві третини громадян, що народилися після 1957 року, вважають, що жодна з партій не здатна ефективно вирішувати актуальні проблеми [27].

Але, як стверджують дослідники, це стосується партій старого типу, що сформувалися в епоху, коли соціальні конфлікти носили довготривалий і комплексний характер. Водночас мабуть варто говорити про падіння довіри не тільки до партій, але й до представницьких інститутів у цілому, які формуються партіями, до всієї керівної еліти, рекрутованої партіями.

Як відзначає М. Кастельс, комп'ютерна комунікація не є загальним засобом комунікації і не буде такою у доступному для огляду майбутньому. Проте швидкість перетворення Інтернету з „екзотичного" технологічного нововведення, що ще недавно було розкішшю, доступною небагатьом, на елемент повсякденного життя усе ширших верств населення, не можна

громадянське суспільство

заперечувати. Так, в США рівень 30-процентного охоплення населення Інтернетом було досягнуто всього за сім років [28].

І хоч використання Інтернету розширюється феноменальними темпами, комп'ютерна комунікація, на думку М. Кастельса, ще довго не зможе охопити більшість людства. І якщо використання інтерактивної комунікації в мультимедіасистемах стане, ймовірно, доступним для значної частини населення в багатьох країнах, то комп'ютерна комунікація залишиться привілеєм освічених людей найбільш розвинених країн. Там населення налічує десятки мільйонів осіб, але в глобальному масштабі воно залишається елітою [29].

Так, 2000 року число користувачів Інтернету наблизилося до 304 мільйонів. Однак щільність їх розподілу вкрай нерівномірна: 88 % користувачів живуть в країнах, чисельність населення яких складає менше 15 % жителів Землі. У США й Канаді, де живе менше 5 % світового населення, зосереджено більше половини користувачів Інтернету. Та й там типовим користувачем Мережі є людина, молодша 35 років, з вищою освітою та високим рівнем прибутку [30]. Розвиток Інтернету відбувається, в основному, за рахунок великих міст. Так, у Росії Москва і Санкт-Петербург утворюють свого роду „інтернет-державу": на них припадає більше половини всіх користувачів [31].

Здається, що оцінки, які даються в окремих публікаціях щодо просування України в глобальному інформаційному просторі, дещо завищені. За деякими даними, кількість українських користувачів Інтернету наприкінці 2000 року досягла 650 тисяч, що складає трохи більше 1 % населення [32]. 2002 року користувачами Інтернету стали вже 2,5 мільйона чоловік (5 % населення). За розвитком інформаційних технологій (телефонний і мобільний зв'язок, Інтернет) Україна посідає 85 місце у світовому рейтингу [33]. Правда, до цих даних треба ставитися із застерогою: точних масштабів інтернетизації у нас не знає ніхто.

До речі, сьогоднішній Інтернет відрізняється від того, яким він був ще п'ять років тому. По-перше, користувачів Інтернету поглинає величезний потік інформації. Так, група вчених, членів Ради з економічних і соціальних досліджень, відзначає, що близько 2 мільйонів користувачів Інтернету у Великобританії припинили регулярне користування Мережею через надмір отриманих інтерактивно даних і необхідність витрачати багато часу для дослідження нової інформації. По-друге, як відзначає учасниця багатонаціонального проекту „Віртуальне суспільство" С. Віатт, з досить рафінованого академічного ресурсу Інтернет перетворюється на комерційний об'єкт, що в людей викликає відразу. „Здається, що любовна прелюдія з Інтернетом сягає кінця, виникає зріле, прагматичне ставлення до його можливостей, місця і ролі в житті суспільства" [34].

Ще один важлива обставина – це досить висока вартість користування Мережею. Хоч розцінки на послуги провайдерів, що забезпечують зв'язок

користувача з Всесвітньою павутиною, постійно знижуються, оплата все ще залишається непосильною для багатьох власників комп'ютерів. За даними Інституту Геллапа, 54 % опитаних вважають, що Інтернет коштує дуже дорого, а 48 % з тих, хто ним не користується, заявили, що причиною цього є висока ціна послуги [35].

Західні дослідники дійшли висновку, що ототожнення розвитку Інтернету з розвитком суспільства вже не здається логічним. Кіберкомунікація втрачає ознаки провідної соціальної утопії. „Ми проходимо здоровий процес усвідомлення того, що Інтернет придатний для одних речей і не підходить для інших, – вважає Дж. Кац. – Витрачалися шалені кошти, що вкладалися в безліч кампаній із сумнівними перспективами... Дехто бачить у цьому процесі те, що Інтернет-революція завершилася" [37].

На думку автора цієї статті, не можна „інтернетизацію" країни розцінювати як ідеальний план модернізації суспільства. Однак досвід свідчить, що для країн, „які розвиваються", ривок у бік „золотого мільярда" прямо пов'язаний з впровадженням інтернет-технологій.

Природно, що Інтернет може використовуватися і як знаряддя політичного маніпулювання, купівлі голосів та інших махінацій. Тому можна зробити висновок, що перспективи електронної демократії прямо залежать не тільки від рівня соціально-економічного розвитку. У Японії, наприклад, де в недалекому майбутньому вищу освіту матиме понад 60 % населення, маніпуляційні моделі, що дискредитують значення плебісцитарної демократії нового типу, можуть не дати очікуваного результату.

Сподівання, що розвиток Інтернету спричинить „створення раю на Землі", змінилося розчаруванням у його можливостях взагалі і як соціального ресурсу зокрема. Про це свідчить динаміка зміни кількості користувачів Інтернету. В обіг було навіть введене поняття „старих" (чи „колишніх") користувачів. За даними Дж. Вейкфілд, 1999 року близько 30 мільйонів чоловік відмовилися користуватися Всесвітньою мережею [38].

Які можливі наслідки цього? Монополія панівної еліти на електронні та інші ЗМІ уможливлює ефективне застосування їх для формування масових настроїв і програмування політичної поведінки громадян. Наприклад, відомо, що за допомогою безупинної, агресивної реклами, а також фільмів та розважальних шоу наполегливо пропагується споживацький спосіб життя. Вивчення ролі комунікаційних технологій у демократичному світі показує, що наявність розвинених, демократично організованих інформаційних інститутів, завдяки яким громадяни мають можливість одержувати основні суспільно-політичні знання та бути в курсі об'єктивно висвітлюваних політичних подій, є тією умовою, без якої неможливо уявити стабільну демократичну державу з розвиненим

громадянське суспільство

громадянським суспільством, ефективною системою управління.

Висновки

Одним з найважливіших факторів формування та розвитку громадянського суспільства в Україні є наявність у суспільних структур і громадян можливості оперативно одержувати достовірну, об'єктивну інформацію, а також вільно обмінюватися нею. Оскільки вільне масове поширення інформації є ефективним засобом захисту прав і свобод людини, формування громадської думки, адекватної подіям, забезпеченням можливості реально впливати на саме суспільство та державну владу.

Можна припустити, що в результаті розвитку нових інформаційно-комунікаційних технологій знизяться трансакційні витрати мобілізації й організації колективної дії, з якими постійно зіштовхуються політичні антрепренери, активісти, ініціативні люди. Така тенденція сприятиме діяльності саме таких груп, що перебувають за рамками традиційних приватних і публічних інститутів, які не мають коріння у сформованих ділових, професійних чи аматорських спільнотах.

Оцінюючи сильні і слабкі сторони інфокомунікаційних технологій, зокрема – Інтернету, не можна не визнати, що вони справді відіграють нині унікальну роль у процесах суспільного розвитку. Інтернет безпрецедентно розширює масштаби соціальної комунікації та збільшує обсяги і розмаїтість доступної індивідові інформації. Він уможливлює виникнення нових ефективних механізмів політичної мобілізації громадян. Зокрема, Інтернет виступає як засіб дуже оперативної організації і координації дій політичних однодумців – прибічників нетрадиційних соціальних рухів [39].

Література:

1. **Даль Р.** О демократии. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С. 96.

2. Там само. – С. 96.

3. **Фукуяма Ф.** Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния / Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М.: Academia, 1999. – С. 153.

4. Див.: **Швери Р.** Теоретическая социология Джеймса Коулмена: аналитический обзор // Социологический журнал. – 1996. - № 1 – 2.

5. **Фукуяма Ф.** Назв. стаття. – С. 156.

6. **Патнэм Р.** Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь // МЭ и МО. – 1995. - № 4. – С. 78.

7. **Putnam R.** Making Democracy Work. – N.Y., 1993. – P. 135.

8. **Putnam R.** Tuning in, Tuning out: the Strange Disappearance of Social Capital in America. – „PS: Political Science and Politics", December, 1995,

Vol. XXVIII. - № 4. - С. 666.

9. **Фукуяма Ф.** Назв. стаття. – С. 154.

10. Гражданское общество, правовое государство и право („Круглый стол" журналов „Государство и право" и „Вопросы философии") // Вопросы философии. – 2002. - № 1. – С. 15.

11. **Putnam R.** Tuning in, Tuning out: the Strange Disappearance of Social Capital in America. – „PS: Political Science and Politics", December, 1995, Vol. XXУШ. - № 4. - P. 678.

12. Цит. за: **Холландер П.** Политические пилигримы. – С.Пб.: Лань, 2001.- С. 283.

13. **Фукуяма Ф.** Назв. стаття. – С. 154.

14. **Жиляєв І. Б.** Інформаційно-комунікаційні технології як державний пріоритет // Проблеми науки. – 2003. - № 8. – С. 3.

15. Див.: **Щербина В.** Сітьова кіберкомунікація як соціальний феномен // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. - № 1. – С. 112.

16. **Rheingold H.** The Great Equaliser // Whole Earth Review. Summer. – 1991. – P. 56.

17. **Вайнштейн Г.** Интернет как фактор общественных трансформаций // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. - № 7. – С. 24.

18. **Нідермайєр Г.-П.** Телекратія замість демократії? // Віче. – 2002. - №1. – С. 73.

19. **Кувалдин В.** Глобализация и рождение мегаобщества // Проблемы глобализации. Труды Фонда Горбачева. – М., 2001. – Т. 7. – С. 48.

20. **Чугунов А. В.** Политика и Интернет: политическая коммуникация в условиях развития современных информационных технологий. – Автореферат дис... канд.полит.наук. – Ст.Петербург, 2000. – С. 15.

21. **Назаренко С.** Інформаційно-психологічна безпека в політиці // Віче. – 2003. - № 2. – С. 47.

22. **Каннингэм С. и Портер А.** Сетевые средства связи: двенадцать способов изменить нашу жизнь // Впереди XXI век. Антология современной классической прогностики. – М.: Academia, 2000. – С. 96.

23. **Рудницька Т.** „Інтернетизація" і „вестернізація" життєвого світу особистості в Україні. – Круглий стіл „Особистість у контексті глобалізації" // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. - № 2. – С. 38.

24. **Вайнштейн Г.** Назв. стаття. – С. 25.

25. **Beniger J.** Personalisation of Mass Media and the Growth of Pseudo-Community // Communication Research. – 1987. – P. 87.

26. **Beyme K.V.** Party Leadership and Change in Party Systems: Towards a Postmodern Party State? – „Government and Opposition". – 1996. – Vol. 31. - №2.

27. Политические институты на рубеже тысячелетий. Отв. ред. К. Г. Холодковский. Дубна, ООО „Феникс+", 2001. – С. 62.

громадянське суспільство

28. **Вайнштейн Г.** Интернет как фактор общественных трансформаций // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. - № 7. – С. 17.

29. **Кастельс М.** Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. – М.: Высшая школа экономики, 2000. – С. 340.

30. **Фельдман Д.** Информация и национальная безопасность России // Власть. – 2001. – С. 33.

31. **Песков Д. Н.** Интернет в Российской политике: утопия и реальность // Полис. – 2002. – № 2. – С. 33.

32. **Рудницька Т.** Назв. стаття. – С. 38.

33. Див.: **Рудницкая Т.** Интернетизация как начальный этап вхождения Украины в мировое глобализирующее сообщество: позитивы и риски // Социология: теория, методы, маркетинг. 0 2004. - №1. – С. 84.

34. Цит. за: **Щербина В.** Сітьова кіберкомунікація як соціальний феномен // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. - №1. – С. 114.

35. Там само. – С. 114.

36. **Вайнштейн Г.** Назв. стаття. – С. 17.

37. Цит. за: **Щербина В.** Назв. стаття. - С. 114.

38. Там само. – С. 114.

39. **Сіленко А. О.** Електронна Україна // Політичний менеджмент. – 2003. - №3. – С. 74.